

Уступ

Прапанаваная чытачам кніжка *Час трывогі і надзеі* з'яўляецца чацвёртым зборнікам успамінаў беларусаў, жыхароў Беласточчыны, якія былі сведкамі драматычных падзей першай паловы XX стагоддзя. Першы том *Бежанства 1915 года* прысвечаны лёсам беларусаў, якіх вайна і палітыка прымусіла пакінуць сваю зямлю і ўцякаць у Расію. Рэвалюцыя і кашмар унутранага канфлікту прымусіў пасля пару гадоў вяртацца, найчасцей на спаленую Бацькаўшчыну. Другі том *У новай айчыне* паказвае штодзённае жыццё беларусаў у І Рэчы Паспалітай, трэці *Пакаленне вайны* з'яўляецца дакументам, адлюстроўваючым перыяд савецкага, а пасля нямецкага панавання на Беласточчыне ў 1939–1944 гадах. *Час трывогі і надзеі* на прыкладзе лёсаў паасобных людзей і вёсак прыбліжае гісторыю беларусаў Беласточчыны ад першых хвілін вызвалення Чырвонай Арміяй у ліпені 1944 года да часу палітычнага пералому ў Польшчы 1956 г.

Вызваленне запамяталася кожнаму з рэспандэнтаў інакш, у залежнасці ад асабістых дасведчанняў. Большасць жыхароў Беласточчыны пабачыла савецкіх салдатаў у ліпені 1944 года ў сваіх вёсках. Але шмат хто, як напрыклад Аляксандр Зінчук з Бацьютаў, Чырвоную Армію сустрэў на нямецкай зямлі, дзе быў вывезены на прымусовыя работы. Пасля такога вызвалення вяртанне дадому трывала 3 гады. Бацьку Рыгора Стральчука з Крывой нехта абвінаваціў перад энкаведыстамі, што быў акаўцам. На пару гадоў трапіў у Сібір, дзе працаваў ва ўранавай шахце. А калі вярнуўся дамоў, хутка памёр. Для большасці людзей дзень вызвалення спалучаецца з вобразам забітых чырвонаармейцаў, пажараў у бліжэйшай ваколіцы, выкліканых перамяшчэннем фронту.

Для беларусаў, грамадзян Польшчы, пасляваенны перыяд застаўся ў памяці таксама драматычным, а некато-

рым нават больш кашмарным, чым час нямецкай акупацыі. Найбольш траўматычны след пакінула антыкамуністычнае падполле, якое змаганне з рэжымам спалучала тут з рэпрэсіямі супраць беларусаў. Забойствы мірных жыхароў і рабунак маёмасці сталі сімвалам жыцця ў першых гадах пасля заканчэння вайны. Тэрор гэтым разам прынесла не чужая ўлада, але часта суседзі, ці людзі з бліжэйшай ваколіцы. У час нямецкай акупацыі беларусы пакутавалі ад таго, што парушылі нейкія накінутыя ім варварскія законы, ці тады, калі ў іх суседстве партызаны забілі немца. Пасля вайны жорсткія рэпрэсіі чакалі дзяцей, жанчын і мужчын толькі за тое, што яны былі беларускай нацыянальнасці.

Большасць матэрыялаў зборніка прысвечана менавіта адносінам антыкамуністычнага падполля да беларусаў. Дзейнасць партызан выклікала шок сярод беларусаў, а таксама страх, які моцна застаўся ў памяці, петыфікавала памяць пра кашмар, якая перадаецца ўжо пакаленню ўнукаў. Змешчаныя ў зборніку рэпартажы Яна Максімука і іншых журналістаў „Нівы”, якія ўзніклі на падставе размоў са сведкамі пасляваенных падзей, вельмі пераканаўча і вобразна паказваюць адкуль бралася сучаснае беларускае бачанне саміх сябе, суседзяў-палякаў, меркаванне пра палітыку, уладу і праўду. Адыходзячым у горад дзецям бацькі на развітанне гаварылі тады: „Толькі не паказвай там, што ты беларус і праваслаўны”. Сёння ўжо не напамінаюць пра гэта. Наймалодшыя нашчадкі пасляваеннага пакалення нават не дапускаюць да сябе думкі, што іх продкі былі беларусамі.

Далучаны да ўспамінаў жыхароў Беласточчыны пра-такол пракурорскага даследавання дзейнасці атрада Рамуальда Райса „Бурага” адлюстроўвае амаль з фатаграфічнай дакладнасцю некалькі дзён пасляваеннай рэчаіснасці з канца студзеня і пачатку лютага 1946 года, калі адна ўзброеная група замардавала 79 жыхароў Бельшчыны толькі таму, што яны былі беларусамі. Пару

гадоў пасля забойцы і некаторыя вучоныя спрабавалі апраўдаць злачыннасць прыхільнасцю ахвяр да камуністычнай улады, аднак пытанне, якое паставіў пракурор беластоцкага Інстытута нацыянальнай памяці: ці расстраляныя некалькігадовыя дзеці маглі быць наогул удзельнікамі палітычнага жыцця, не пакідае ніякага сумнення. Ніхто з замардаваных у Пухалах–Старых вазакоў не быў нават членам партыі. Дакумент паказвае, што было гэта злачынства, выкліканае нянавісцю супраць людзей іншай нацыянальнасці і веравызнання.

Змешчаныя ў зборніку ўспаміны апісваюць невялікія фрагменты кашмару, якога засведчылі беларусы Беларускай вайны ў першых гадах пасля вайны. Анна Зінчук з Канцавізны гаворыць, што сем раз вёску рабавалі, а ў канцы спалілі. Ноччу неба свяцілася ад пажараў. Ранкам людзі дзякавалі Богу, што пашанцавала ноч перажыць. Марыя Малашэўская з Бандароў усё яшчэ не можа забыць свята Міколы ў маі 1945 года, калі ў Патоцы з'явіліся забойцы яе мужа і трох іншых хыхароў вёскі. Патоку атрад Лупашкі пацыфікаваў двойчы. Другім разам вёску спалілі, у агні згарэла трое дзяцей. У цяні за забойцамі стаялі часта нейкія людзі, якія накіроўвалі іх на сваіх суседзяў па асабістых прычынах. Рыгор Місюк з Яцэвічаў у сваім расказе паказаў вобраз пекла на зямлі, дзе нейкія людзі, якія наведвалі яго вёску, рабавалі коней, а пратэстуючых білі, стралялі па ўцякаючых жанчынах, мардавалі выпадковых людзей.

Большасць рэспандэнтаў не дае адказу, хто ўчыніў тыя злачынствы. Слова „банда” нічога не тлумачыць. Побач вялікіх атрадаў, прадстаўляючых палітычныя арганізацыі, дзейнічалі таксама збройныя групы, якіх галоўнай мэтай было рабаўніцтва. Усе найчасцей называлі сябе „польскім войскам” і „на патрэбы войска” забіралі мяса, кажухі, боты, коней. Ніхто, каму трымалі аўтамат пры галаве, па зразумелых прычынах не пытаў пра арганізацыйную прыналежнасць рабаўніка, ні пра яго палітыч-

нае вызначэнне. Часта ўласнікі ботаў ці кажухоў бачылі, як у іх вопратцы ходзяць людзі з суседніх вёсак.

У першых гадах пасля вайны беларусы Беласточчыны мелі аднак выбар, маглі пакінуць сваю малую бацькаўшчыну і перасяліцца ў Савецкі Саюз. Намаўлялі іх да такога рашэння савецкія камісары, якія па некалькі раз наведвалі кожны праваслаўны дом, абяцаючы прыватныя гаспадаркі на Беларусі ці над Волгай. Тым, якія пагадзіліся на такі крок, прадбачваліся вялікія льготы — вызваленне ад падаткаў, шарваркаў, службы ў польскім войску. Ахвотных аднак было няшмат. Уцякалі перш за ўсё людзі, якім тэрор з боку падполля стаў невыносным, тыя, якія былі заангажаваныя ў грамадскае жыццё пры савецкай уладзе ў 1939–1941 гадах і адчувалі пагрозу фізічнай ліквідацыі. Некаторых да выезду пераканалі сваімі абяцанкамі савецкія камісары. Большасць добра запамятала двухгадовае савецкае панаванне да чэрвеня 1941 года. Ніхто таксама не хацеў пакідаць сваёй зямлі, якая кожнаму селяніну была найвышэйшай каштоўнасцю.

Большасць аўтараў успамінаў падкрэслівае, што лёс сваякоў і суседзяў, якія паехалі за ўсходнюю мяжу, мог толькі выклікаць спачуванне. Перасяленцам дазволілі забраць з сабой набытак, але, як гаворыць Вольга Джэга з Ягднік, на першым прыпынку саветы ўсіх абрабавалі і без ніякай маёмасці пакінулі на вакзале. Большасць перасяленцаў трапіла працаваць у калгасы. Шмат хто жыццё ў Савецкім Саюзе пачынаў з пабудовы зямлянкі. Савецкая Беларусь беларусам з Беласточчыны не была айчынай, а часткай вялікага лагера, у якім нормы штодзённага жыцця вызначалі чэкісты і сталінскія чыноўнікі.

Пасляваенны перыяд для тых, хто застаўся на зямлі продкаў, гэта дасведчанне з чарговай новай уладай, якая звала сябе „народнай”. З аднаго боку гэтая ўлада заклікала беларусаў у свае рады, прапанавала месца ў адміністрацыі, міліцыі, партыйным апаратах, з другога патрабавала ад іх паводзіць сябе як палякі. Ніводзін рэжым раней не ад-

крыў так шырока дарогі беларусам да палітычнага, грамадскага і цывілізацыйнага павышэння як польскі камуністычны, ствараючы адначасова спрыяльныя ўмовы для асіміляцыі найбольш актыўных адзінак. Камуністы, свядома ці выпадкова, знайшлі спосаб на рэалізацыю мэтай да ваеннага эндэцкага лагера. Паспяхова праводзілі палітыку, якую іншымі метадамі, больш брутальнымі, у трыццатых гадах ажыццяўляла санацыя, выклікаючы толькі раздражнёне беларускага грамадства. Улада давала зразу мець, а часам і адкрыта падказвала беларусам, якія трапілі ў яе рады: „прыватна будзьце сабе беларусамі, але публічна вы павінны быць польскімі камуністамі, чыноўнікамі, афіцэрамі”. Так нараджалася новае беларускае грамадства Беласточчыны, якое часцей называе сябе „праваслаўнымі палякамі”, або і звычайна „палякамі”.

Пры канцы саракавых гадоў на беларускай вёсцы пачаліся вялікія пераўтварэнні. Улады, прымушаючы сялян аддаваць зямлю ў калгасы, упершыню стварылі маладому пакаленню ўмовы для эміграцыі ў горад. Не маючы перспектывы на бацькаўскую спадчыну, тысячы найбольш актыўных юнакоў пайшлі шукаць шчасця на вялікіх будоўлях сацыялізму, ці „замацоўваць народную ўладу”. Адплыла тады першая хваля моладзі з беларускай вёскі і цалкам расплылася ў польскім моры.

Сяляне, якія не аддалі зямлі, прыгняталіся вялікімі падаткамі. Фёдар Джэга з Ягднік пералічвае, што з 11 гектараў зямлі трэба было абавязкова здаць у дзяржаўны фонд за сімвалічную плату 300 кілаграмаў мяса, 800 кілаграмаў збожжа і 200 кілаграмаў бульбы. Апрача таго сяляне вымушаны былі плаціць таксама грашовы падаток. Адбудова Варшавы, вялікія інвестыцыі ў прамысловасці, электрыфікацыя праводзіліся тады за кошт вёскі, пазбаўленай зусім сродкаў на мадэрнізацыю. Ян Сачко з Орлі гаворыць, што пасля вайны збожжа жалі сярпамі, як пару сотняў год раней. Пасля ў пяцідзсятых гадах пачалі касіць касою, хаця ў Еўропе тады гэтыя прылады

можна было часцей убачыць ужо ў музеях, чым на полі.

Жыхары Орлі ўспамінаюць таксама якой праблемай былі вузкія загоны. З-за ашчаднасці зямлі межы паміж палеткамі былі мала выразнымі, што спараджала пастаянныя канфлікты паміж суседзямі. У некаторых вёсках цераспалосіцу ліквідавалі разам з пабудовай калгасаў, у іншых — у пяцідзiesiąтых гадах.

Ніхто з рэспандэнтаў фактычна не сказаў добрага слова пра калгас, усе падкрэслівалі абсурднасць прынесенай з усходу формы гаспадарання. Тыя гаспадары, якім удалося пазбегнуць калектывізацыі сваёй зямлі, руйнаваліся эканамічна падаткамі і абавязковымі пастаўкамі прадуктаў на патрэбы дзяржавы. Толькі прыход да ўлады Уладзіслава Гамулкі стрымаў працэс далейшай саветызаванай вясковай эканомікі. Большасць калгаснікаў звычайна забрала зямлю ў прыватнае карыстанне. Трэба было яшчэ пра жыць шмат гадоў, каб улады ліквідавалі абавязковыя кантынгентны. Беларуска вёска не стрымала аднак тых эканамічных эксперыментаў і фактычна на шматлікіх абшарах Беласточчыны перастала існаваць яна як нармальна грамадская структура. У шматлікіх мясцовасцях дажываюць ужо толькі пенсіянеры.

У саракавыя і пяцідзiesiąтыя гады, нягледзячы на міграцыйныя працэсы, беларуская вёска была жывая. Людзі жаніліся, нараджаліся дзеці, пры нагодзе святаў арганізаваліся патанцоўкі. Моладзі, як заўсёды, спадарожнічалі танцы і спевы. Для большасці ўспамінаючых тую эпоху — гэта быў час іх маладосці. Пазней можа і прыйшоў своеасаблівы дабрабыт — трактары, сельскагаспадарчыя машыны на палях, новыя хаты і большы прыбытак, але радасці жыцця, выплываючай з маладосці, усё гэта не вяртала.

Прапанаваная чытачам кніжка з'яўляецца цікавым матэрыялам для сацыялагічных, культуралагічных і гістарычных аналізаў, а таксама жывой панарамай усходняй Беласточчыны, такой, якая захавалася ў памяці яе жыхароў.

ЯЎГЕН МІРАНОВІЧ